

RURALITÁS ÉS GAZDASÁGI STRATÉGIÁK A 21. SZÁZADBAN

Szerkesztette
Jakab Albert Zsolt • Vajda András

RURALITÁS ÉS GAZDASÁGI STRATÉGIÁK A 21. SZÁZADBAN

Szerkesztette:

Jakab Albert Zsolt – Vajda András

Kriza János Néprajzi Társaság

Kolozsvár

2020

Tőkés Gyöngyvér – Vajda András

Digitális médiahasználat a Maros megyei időskorúak körében¹

Bevezető

A digitális média társadalmi beágyazódása nem jelenti értelemszerűen a hasznos és eredményes felhasználói gyakorlatok kialakulását és elterjedését minden társadalmi szegmensben. A digitális média rendszeres használata és az értelmes digitális gyakorlatok kialakulása a városi környezetben élő, társadalmi-gazdasági szempontból a közép- és felső rétegekhez tartozó emberek körében gyakoribb. Kutatások támasztják alá, hogy a fiatal felnőttek és a gyermekes családok nagyobb valószínűséggel integrálják napi rutinjukba a digitális médiahasználatot. A hátrányos helyzetű felhasználók körében viszont nagyobb arányban találunk vidéken élő és idősebb felnőtteket, a digitális lemaradás pedig tovább fokozódik az alacsonyabban iskolázottak és a végső időskori életszakaszban lévők között (Hofer–Hargittai–Büchi–Seifert 2019, Helsper 2012).

A tanulmány² a Maros megyében (falusi és városi környezetben) élő idősek digitális médiahasználatának – a különböző „okos” eszközök egyéni és kollektív használatának és az újmédián alapuló kommunikációs gyakorlatainak – vizsgálatára vállalkozik. A téma vizsgálatában kiemelt szerep jut a digitális médiahasználat mennyiségi és minőségi vonatkozásainak, továbbá a digitális gyakorlatoknak a különböző életterületeken kifejtett hatásának (eredményesség és elégedettség) feltérképezésére (Hofer–Hargittai–Büchi–Seifert 2019). A digitális eszközökkel való rendelkezés és a használat körülményeinek áttekintése a mennyiségi oldalt, míg a digitális médiahasználat gyakorlatainak jellemzői a minőségi oldalt jelentik meg.

A tanulmány alapjául szolgáló kutatás feltáró minőségi vizsgálat, amely során a romániai helyzetbe való bepillantás, az idős emberek digitális médiahasználatá-

1 Jelen tanulmány az Acta Universitas Sapientiae Communicatio 2019, vol. 6. számában *Digital Media Use of Older Adults in Mureș county from Romania* címen megjelent tanulmány magyar nyelvű változata.

2 A tanulmány alapjául szolgáló kutatást a *Digitális média és társadalmi sokszínűség. A különböző társadalmi csoportok digitális műveltsége* című Domus csoportos pályázat (2017–2018) tette lehetővé, a további adatgyűjtésre, az eredmények kiértékelésére és a tanulmány véglegesítésére a *Párhuzamos ruralitások. A vidékiség mai (lét)formái négy erdélyi kistérségben* című (K 120712) NKFIH-kutatás keretében került sor.

ban megjelenő akadályok feltárása, és egy nagyobb vizsgálat előkészítése volt a cél. A vizsgálat során 49 idős személyt kérdeztünk meg a digitális médiahasználati szokásairól, ebből 45 személlyel félig strukturált interjút is készítenünk. A 45 alany kiválasztását az elérhető alanyokra való támaszkodás és a szakértői mintavétel keveréke jellemezte. A megkérdezett 45 személy közül 28 nő, 17 pedig férfi volt. Az interjúalanyok közül 11 lakik falun, 34 pedig városban. A megkérdezés 2018 januárjában és februárjában zajlott.

A tanulmány első része a digitális média társadalmi beágyazódásának és a mindennapi életbe való integrációjának folyamatát, továbbá a digitális médiáról való tudás és a felhasználáshoz szükséges képességek megszerzésének sajátosságait járja körül a szakirodalmi ismeretek alapján. A tanulmány második része, az empirikus adatok tükrében, bepillantást nyújt a Maros megyei idős emberek digitális médiahasználatának szokásaiba, vagy a már kialakult gyakorlatába, valamint az eredményes digitális médiahasználathoz szükséges tudás és képességek megszerzésének számukra elérhető lehetőségeibe és körülményeibe.

Öregedés az információs társadalomban

Az idős emberek digitális gyakorlatainak feltérképezése és szükség esetén az információs társadalom követelményeihez való felzárkóztatása kiemelt problémája az öregedő Európának (Hofer–Hargittai–Büchi–Seifert 2019). Az Eurostat mérései azt mutatják, hogy az EU népességét a fokozatos előregedés jellemzi. A statisztikai előrejelzések szerint az idősek (65+) részaránya a 2014-ben mért 18,5%-ról 2080-ra 28,7%-ra fog növekedni. Ezek a demográfiai változások, a korfa kibillenéséhez, „fejére állásához” vezet, ami komoly kihívást jelent a társadalom egésze és az idősek számára egyaránt. Az Európai Uniónak, és ezen belül Romániának is az idősödő társadalom sajátos problémájával kell szembenéznie, ami jelentős mértékben kihat az élet minden területére, kezdve a szociális-támogatási rendszertől, a foglalkozási szerkezet átalakulásán át a generációk közötti kommunikáció és a generációs/társadalmi feszültségek kezelésére egyaránt (lásd Molnár 2010: 49).

Az idős korosztályra jellemző a veszteségek halmozása, itt értendő a társadalomban betöltött aktív szerepvállalásból való kiszorulás, a társadalmi kapcsolatrendszer leépülése és nem utolsósorban az egészségi állapot romlása (Hofer–Hargittai–Büchi–Seifert 2019). A digitális média olyan erőforrást képvisel, amely lehetőséget nyújt a felhalmozott veszteségek csökkentésére az idős emberek számára.

A digitális média társadalmi integrációja

„A digitális médiumok máig tartó inváziója” (Szijártó 2015: 43), a digitális eszközhasználat túlsordulása irányította rá a figyelmet a digitális médiumok elsajátításának, implementálásának és háziasításának kérdésére, arra, hogy a felhasználó

szemszögéből miben rejlik egy adott technológia jelentősége, és ezeknek az új eszközöknek az élettérbe történő hol lassúbb beszüremkedése, hol pedig egyre sebesebb beáramlása az egyének, illetve a közösségek esetében milyen változatos, eltérő használati rutinokat eredményez?

Elsők között Roger Silverstone volt, aki elindította a médiakutatás első etnográfia indíttatású kísérletét, azt vizsgálva, hogy az új médiumok hogyan épülnek be az otthon terébe, miképpen válnak a mindennapi rutinok részévé, társadalmi cselekvések eszközeivé (lásd Szijártó 2015: 43).

Szijártó Zsolt a Z-generáció kutatásában hasznosítható fogalmi keretet bemutató tanulmányában „a mindennapi valóság egyre növekvő mediális meghatározottságáról – a mindent átható mediatizáltságról” beszél. „Mindennapi életünk – írja a szerző – elképzelhetetlen a digitális médiumok folyamatos használata nélkül.” (Szijártó 2015 35.) A „médiumeszközök és a médiatartalmak jelenléte – a mediatizáció – hétköznapi jelenséggé vált: számos médium van jelen a mindennapi élet legkülönbözőbb kontextusaiban”. Sőt a digitális technológia és az új médiumeszközök – és tartalmak annyira a mindennapok szerves részévé váltak, annyira erőteljesen beépültek mindennapi rutinjainkba és megszokásainkba, hogy már-már „maga a médiumok nélküli világ vált teljesen utópisztikussá” (Szijártó 2015: 35).

„Az új kommunikációs technológiák (számítógép, mobiltelefon stb.) használata – írja Szécsi Gábor – amellet, hogy új közösségi formák forrásává válik, a különböző típusú közösségek eddig ismeretlen kapcsolatrendszerét, szintézisét is megteremti” (Szécsi 2013: 7). Ezáltal olyan „mediatizált közösségek” születnek, „amelyek révén az internetező, mobiltelefonáló ember egy időben kapcsolódhat be eredményesen a globális információáramlásba, és kötődhet minden eddiginél erősebben és tudatosabban az általa fontosnak tartott helyi társadalmi csoportokhoz” (Szécsi 2013: 7).

Szijártó Zsolt fentebb idézett tanulmányában azonban arra is rámutat, hogy „a mediatizáció átfogó trendjén belül az egyes társadalmi csoportok között jelentős különbségek figyelhetők meg a médiumokkal való bánásmódot illetően” (Szijártó 2015: 35). Míg a fiatal generáció tagjai számára a számítógép és az internet szocializációjuk természetes környezetének részét képezik, akik „anyanyelvi szinten birtolják a számítógép, a videojátékok és az internet digitális nyelvét”, addig a korábbi generációk – és különösen az idősek – tagjainak (ők lennének a digitális bevándorlók) beszédében „mindig érződik valamiféle »akcentus«; annak bizonyítékeként, hogy nem uralják teljes mértékben ezt az idiómát” (Szijártó 2015: 36). Ez utóbbiak ebben az új mediális környezetben a korábbi korszakokból származó, korábban használt „nyelvtanokat” és „műfajokat”, illetve az ezekhez kapcsolódó rutinokat és interpretációkat adaptálják az új környezet adta feltételekhez.

A digitális média használata az internet széleskörű elterjedésével beépült a romániai társadalom mindennapi életébe is. Azonban nem beszélhetünk egységes és homogén felhasználásról, hanem a hagyományos médiahasználathoz hasonlóan, a digitális média használatnak is kialakultak sajátos társadalmi és kulturális min-tái, amelyeket mind egyéni (motivációs és szituációs) mind csoportos (kulturális)

és társadalmi szintű (szocio-ökonómiai helyzet) tényezők befolyásolnak (Livingstone–Mascheroni–Staksrud 2015: 10).

A romániai társadalom esetében (is) az információs társadalom megvalósításának sajátos helyzetével találkozhatunk. Az Eurostat 2016-os adatai szerint az EU 28 országából Romániában a legmagasabb a nem-internetező lakosság aránya: 30%, míg az EU-s átlag 14%. Átlagban az EU 28 országában a lakosság 71%-a naponta internetezik, míg Romániában a naponta internetezők aránya mindössze 42%. Míg az EU 28 országában a lakosság 12%-a magas szintű tudással rendelkezik az internethasználatot illetően, Romániában a lakoságnak mindössze 5%-a rendelkezik ugyanezzel a szintű internetezési ismerettel. A statisztikák összességében azt jelzik, hogy az EU szintjén kialakult digitális egyenlőtlenségek Romániát hangsúlyosan érintik.

Minden társadalomban vannak olyan társadalmi csoportok, amelyek a változások előmozdítását támogató hozzáállással, értékrenddel és világgéppel, viselkedési mintákkal rendelkeznek, így rés alakul ki azok között az alcsoportok között, amelyek már tapasztalták a változást, és azok között, amelyek stagnálnak, vagy lassabban kezdik meg az új technika elsajátítását. Az idős emberek a digitális média adaptációjában és/vagy familiarizációjában lemaradó társadalmi csoportot képeznek (Schreurs–Quan–Haase–Martin 2017). Romániában a 2015-ös statisztikai adatok (TEMPO Online, 2015) szerint a 65–74 éves családfővel rendelkező háztartások 40%-a, míg a 75+ éves családfővel rendelkező háztartások csupán 19,6%-a rendelkezik számítógéppel. Internetkapcsolattal pedig a 65–74 éves családfővel rendelkező háztartások 38,7%-a, míg a 75+ éves családfővel rendelkező háztartások 18,6%-a rendelkezik.

A vidéki közösségek ugyancsak hagyományosan az innovációk alkalmazásában a késő többséghez (az utolsó 34%) vagy a lemaradók (utolsó 16%) közé sorolható (Rogers 2003). A romániai kutatások eredményei szintén azt igazolják, hogy az életkor, a képzettség és a foglalkozás mellett a lakókönyezet is igen fontos befolyásoló tényező a digitális eszközökhöz való hozzáférés területén (lásd Tufă 2010). A számítógépek hozzáférési aránya város–falu viszonylatában 3:1, az internet hozzáférés esetében pedig ez az arány 5:1-re emelkedik (Tufă 2010: 11). 2015-ben a romániai városi lakosság 72,2%-a, a vidéki lakosság 48,4%-a rendelkezett számítógéppel. Internetkapcsolata a romániai városi lakosság 71,9%-ának volt, a vidéki lakosság 46,6%-ának (TEMPO Online, 2015).

A kulturális normák, értékek, attitűdök és rituálék világnézetté szerveződnek, és jellegzetességei meghatározzák a helyi közösségeknek a digitális médiához, és általában az innovációhoz való alkalmazkodásának sikerét. Hermann Bausinger korábban már kimutatta, hogy a technológia megítélését vidéki (tehát sok szempontból hátrányos helyzetű, alacsonyabb iskolázottsági szinttel rendelkező) környezetben évszázadok óta elsősorban a bizalmatlanság jellemezte, melyhez gyakran társult a gépek démonizálása és misztifikálása (lásd Bausinger 1995). Ez a fajta magatartás – főleg az idősebb korosztály körében – a digitális médiaeszközökkel kapcsolatban is megfigyelhető. Rab Árpád egyik tanulmányában például azt írja, hogy

napjainkban az időseknek a digitális médiaeszközökhöz való viszonyulását az idegenkedés, illetve a markáns véleményformálás jellemzi, ami leginkább tartózkodást és elzárkózást jelent (Rab 2009: 54). Mivel nem látják át a működés elvét, a számítógépet „lélekkel ruházzák fel”, gyakran nevezik „szeszélyesnek”.

Ezek a féltve őrzött, és félve használt eszközök azonban az elmúlt egy-másfél évtized során helyet találtak maguknak a személyes életterben, beépültek a mindennapi eszközhasználatba, sajátos rutinokat alakítottak ki és reflexió tárgyává váltak: a használatukat övező, természetüket bemutató jellegzetes narratív bázist hoztak létre. A digitális média így végbement „megszelídítésével” (familiarizációjával) ezek az eszközök részt vesznek a világban való tájékozódásban, az otthon terének strukturálásában, az idő kitöltésében, jól eltöltésében és a társadalmi kapcsolatok alakításában is.

Az idősek esetében az életter és a szociális kapcsolatok beszűkülésének köszönhetően megnő bizonyos lokális regiszterek és megemlékezési szertartások szerepe (vö. Keszeg 2009: 124), másrészt teret hódít a digitális médiahasználat (pl. a mobiltelefon vagy a Facebook), melyek képesek ezt a beszűkült életteret és meghibásodott szociális kapcsolathálót valamelyest kiszélesíteni/helyreállítani. Ezeket a digitális technológiákat az idős generáció protézisként kezeli.

Az idősek körében az új média eszközök használatát sok esetben a szükség, a kényszer motiválja, ugyanakkor a családi kapcsolatok ápolásának igénye erősebb motivációs tényező, mint az egyéni haszon és elégedettség növelése. Talán ezért is, ezt az eszközhasználatot intenzív érzelmi motiváció, az erős ritualizáltság és a csodálat, illetve a „technika rettenetének” keveréke jellemzik. A használati habitusok e két ellentétes irányba ható folyamat (a használat gyakoriságát növelő kommunikációs kényszer és a használatot gyengítő új médiumoktól való rettegés) erőterében alakulnak.

A digitális média társadalmi integrációjának egyenlőtlenségei

Az információs társadalom dinamikus fejlődésének, a hardverek és szoftverek újabb és újabb generációinak egyre gyorsuló elavulásának/lecserélődésének, valamint az internet-hozzáférés széleskörű elterjedésének lehetünk tanúi, és ezek a tendenciák mind a fejlett, mind pedig a fejlődő országokban egyaránt érvényesek (Correa–Pavez 2016). Mindez csak tovább mélyíti a vidék–város közötti szakadékot, és – annak ellenére, hogy számos ország komoly erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy az internet-csatlakozást serkentse a vidéki közösségekben – az elfogadás és a felhasználás mértéke nem azonos mértékű a vidéki és a városi területeken (Correa–Pavez 2016). De ugyanez a tendencia, és hasonló mértékű tudásszakadék mutatható ki a fiatal és idős generációk digitális kompetenciájának összehasonlítása esetén is (van Volkom–Stapley–Amaturo 2014).

A digitális média társadalmi használatának és a különböző életterületekre kifejett hatásának vizsgálata az internet elterjedésének (Rogers 2003) és a digitális

szakadék kialakulásának diskurzusából gyökerezik (Hargittai 2002, van Dijk 2005, van Deursen–Helsper 2017). A digitális egyenlőtlenséget kezdetben hozzáférési nehézségekkel magyarázták (labeled as first level digital divide), azonban nagyon hamar kiderült, hogy az internethez hozzáférők között is jelentős használati különbségek tapasztalhatók (second level digital divide). Jelenleg az internethasználat eredményességére és hasznos felhasználására fordult a figyelem (third level digital divide). A kutatások szerint kapcsolat van a digitális képességek, a digitális gyakorlatok és a felhasználás eredménye között (Hofer–Hargittai–Büchi–Seifert 2019). A kutatási terület kiemelt kérdése, hogy a digitális gyakorlatok sajátosságai és a digitális műveltség színvonala milyen mértékben járul hozzá az eredményességhez és az elégedettséghez az élet különböző területén (van Deursen–Helsper 2017, Hofer–Hargittai–Büchi–Seifert 2019).

A digitális médiáról való tudás és a digitális képességek megszerzésének körülményei

A kutatások egybehangzóan jelzik, hogy a digitális műveltség túlmutat a digitális eszközök használatán, a használatához szükséges (technikai) ismeretek elsajátításán, birtoklásán. Az a fontos, ahogyan ez a tudás beépül a mindennapi gyakorlatba. Ez egyszerre „digitális viselkedés, társadalmi-kulturális gyakorlat és identitás” (ELINET 2016). A felhasználók közötti különbségek az ilyen eltérő magatartások, gyakorlatok és identitások formájában jelennek meg, amelyeket a felhasználók digitális képességei, attitűdjei, értékei és tudása alakítanak ki. Számos olyan társadalmi és kulturális mintát foglal magába, amelyek – a napi digitális tevékenységek minősége, célja, és intenzitása függvényében – eltérő módon hatnak a mindennapokra, sokféle online identitást alakítanak ki és működtetnek (Powell 2007). A különböző társadalmi csoportok, de még az azonos csoporthoz tartozó egyének is igen eltérő hozzáférési szintekkel rendelkezhetnek, melyek két véglete az értékteremtő és a csupán reprodukív használati módot jelentené (Rab 2009: 50).

A digitális műveltség tehát nem csupán eszközhasználat és -ellátottság kérdése, hanem társadalmi tény. A kutatás számára nem csupán az előállított/fogyasztott tartalom és az ezt biztosító infrastruktúra vizsgálata a fontos, hanem elsősorban az új média technológia elfogadása, a használat ténye, ennek motivációi és végül társadalmi hatása vagy eredményei is. Nemcsak azt érdemes megvizsgálni, hogy mire és hogyan használják a digitális médiát, hanem az is, hogy a használók mit gondolnak róla, mennyire tartják hasznosnak, mekkora erőfeszítésre van szükség a használatához, mennyire elégedettek az elért eredményekkel, hiszen ez nagyban befolyásolja a használat rutinjait és a felhasználói habitusokat (Davis 1989, Venkatesh–Davis 2000, Venkatesh–Thong–Xu 2012).

Az idős emberek sok esetben nem rendelkeznek elegendő tudással a digitális médiáról és ennek használati lehetőségeiről, emiatt bizalmatlanok az új médiával

kapcsolatban, amely a rendszeres digitális médiahasználat elkerülését vonja maga után (Hofer–Hargittai–Büchi–Seifert 2019).

Ugyanakkor a médiaetnográfia képviselői arra figyelmeztetnek, hogy a nemcsak az érdemel figyelmet, hogy az új média miként alakítja át mindennapjainkat, hanem az is, hogy a felhasználók különböző csoportjai hogyan építik be mindennapi rutinjaikba, végső soron hogyan befolyásolják, alakítják át – éppen a tömeges használat során – az új médiát (Miller et al., 2016).

A digitális médiahasználat beépülése a Maros megyei idős emberek mindennapjaiba

Az internetet és a különböző digitális eszközöket elsősorban a családdal/rokonokkal való kapcsolattartás, kommunikáció megerősítése és/vagy a megsérült szemtől szembeni személyközi kommunikáció helyreállítása céljából használják: *most elég ha a telefonon megmondjuk, hogy jól vagyunk, vagy fényképet küldünk neki a Facebookon, hogy lássák, hogy hogy nézünk ki.* (A 56) Ez a gyakorlat elsősorban azon családok esetében vált általánossá, amelyek esetében a fiatalabb generáció a településről elköltözött, vagy külföldi munkát vállalt, ezért évente csupán néhány alkalommal tud rövidebb-hosszabb időre hazalátogatni. Ahogy az egyik interjúalany fogalmaz: *Jaj, a gyerekekkel napi szinten szoktunk beszélni, sőt, ha nem beszélünk, akkor nagyon rossz napunk van. A barátokkal pedig alkalmanként, de a gyerekeimmel nagyon fontos. Nyugtató tudni, hogy jól vannak, hogy jól van a család, az unokák, s nem utolsó sorban őket is érdekli, hogy hogy vagyunk mi. A barátokkal, rokonokkal pedig havi szinten, vagy alkalmankor, úgy, mint születésnap, névnapok, de alkalmankor inkább.;* vagy egy másik helyen pedig így érvel: *a számítógép, az használt, de a mi igényeinknek megfelel. Azt a fiam ajándékozta nekünk, mivel ő újabbat vásárolt. S így rá is beszélt, hogy vezessük be az internetet. Mert így könnyebben jutunk információhoz, újságokhoz, és könnyeben tudunk érintkezni a külföldön élő barátokkal is...* (A 54)

Mivel a 2000-es évek elején Romániában a nemzetközi telefonbeszélgetések igen magas percdíjjal rendelkeztek, a családtagok leginkább a különböző internet alapú, ingyen igénybe vehető szolgáltatások használatára specializálódtak. A kezdeti időszakban elsősorban a Skype-ot használták, ma ismert a Messenger is.

A kapcsolattartás mellett az interjúalanyok elsősorban a hírek, a nők többsége pedig a különböző ételreceptek olvasását emelik ki, mint rendszeres online tevékenységet.

A fiatal családok körében, már a 2-3 éves gyermekek esetében is egyre inkább elterjednek a különböző táblagépre és okostelefonra tervezett online videók és játékok. Annak érdekében, hogy ezek számukra a nagyszülőknél is hozzáférhetőek legyenek, az idős generáció tagjai közül egyre többen döntenek úgy, hogy internet bérletet kötnek és táblagépet vásárolnak. Ezek az időskorú felnőttek, gyakran csak passzív szemlélőként, mintegy az unokák válla fölött átnézve, vesznek részt ezeknek

a technológiáknak a használatban: *ha itt van a kisunokám, s a tabletre feltesz a férjem egy játékot, akkor leülök mellé asszisztálni, s ő magyarázza nekem, s persze, hogy élvezem, hogy ő hogyan szórakozik. De csak nézőként.* (A 54)

Ezek az időskorúak később fokozatosan, az unokák felügyelete alatt, önálló felhasználókká válnak. Internethasználat szempontjából a fordított szocializáció jelensége tapasztalható, hiszen az idős emberek között sokan az „unokák tanítványainak” tekinthetőek.

Az interjúkból az derül ki, hogy van egyfajta funkcióeloszlás a különböző digitális eszközök használata terén: míg a tévét elsősorban az esti órákban nézik, és a szórakozást szolgálja, addig a laptop és okostelefon elsősorban a kapcsolattartást szolgálja. Az egyik interjúalany ezt tételesen meg is fogalmazza: *kezdjük a televízióval. A szabadidőm kitöltése vagy esti szórakozásom mondjuk inkább így, a laptop az a Facebook és a kapcsolattartás, és a telefon az nyilván ugye a kapcsolattartás.* (A 40) Ugyanakkor azt is meg kell említenünk, hogy az időskorúak esetében a különböző digitális eszközök és a különböző médiumok egyszerre és szinte egyenlő arányban vannak használatban. Az interjúalanyok szinte kivétel nélkül néznek tévét, hallgatnak rádiót és interneteznek. Sőt újságot, és regényeket is olvasnak. Ebben a környezetben tehát nem jellemző az az általános tendencia, amelyet a szakirodalom a kanibalizálódás fogalmával ír le (vö. Fehér 2016: 22).

Az idős emberek körében, akik rendszeres internethasználónak számítanak, jellemző a szociális médiának a szórakozás, a szabadidő eltöltésének céljával történő használata is. Ennek okait a következőkben azonosíthatjuk: (1) az időskorúak a nyugdíjba vonulással, illetve a mezőgazdasági, megerőltetőbb háztáji/kerti munkák feladása következtében felszabadult idővel nem tudnak mit kezdeni, (2) a gyermekek és unokák bátorítása/elvárása (ahhoz, hogy játszani tudjanak az unokákkal, be kell kapcsolódnuk a tevékenységeikbe, ehhez viszont lépést kell tartani velük a médiahasználat/internethasználat terén is³).

Főleg az egyedül élő idősök esetében a digitális eszközöknek az egészség megőrzésében⁴ és a biztonságérzet megteremtésében is fontos szerepük van. Ez utóbbit elsősorban a mobiltelefon biztosítja, hiszen ez teszi lehetővé, hogy baj/rosszullét esetén azonnal segítséget tudjanak hívni. Ezzel magyarázható, hogy a telefont éjszákára az ágy közvetlen közelében (éjjeli szekrényen, asztalon, ablak párkányán) tartják.

Hogy milyen fontos szerepe van a telefonnak a biztonságérzet szempontjából, jól érzékelteti az alábbi interjúrészlet: *valamelyik nap lemerült s nem tudtam mit kell csinálni, s kimentem a kapuba s mondom, s gondoltam akárki jön, akkor leállítom, hát már szürkület volt, s mit csináljak reggelig, ha beteg leszek a szomszédok is le*

3 Ezt sugallja a következő interjúrészlet is: *Én eleinte nem voltam nagyon elragadtatva, de arra is gondoltunk, hogy az unokák rajzfilmet, mesefilmet tudnak nézni, amikor nálunk tartózkodnak...* (A 54)

4 Ezalatt azt értjük, hogy az internetet arra használják, hogy különböző betegségekre gyógymódokat, recepteket keresnek, de itt nézik meg egy-egy gyógyszer mellékhatásait, illetve a gyógyszerre vonatkozó használati utasításokat: *Meg szoktam nézni például a gyógyszereket, vagy egy-egy receptet, vagy... ilyesmit. Vagy, ha nem értem egy szónak az értelmét, rákeresek, hogy mit jelent...* (A 54); vagy: *megnéztük a recepteket, megnéztünk egészségügyi cikkeket* (A 45).

voltak feküve. S hát aztán jött egy unokatestvérem kocsival ott lent laknak, s aztán intetem megálltak s mondom, né bajban vagyok a telefonnal, s azt mondja Jóska, Jóskának hívják az urát, s azt mondja há Bözsi néni, azt mondta, hogy a gombot dugja be a töltőbe. (A 62).

Ugyanakkor néhány esetben az internet és a közösségi média a szórakozás mellett a hitéletben játszik fontos szerepet: [a] *Facebook-ot, az ismerőseket bámulom, YouTube-ot, ezen inkább református prédikációkat, mint például Cseri Kálmán prédikációkat, Bódis Miklós prédikációkat, a református férfikórust hallgatom és nézem is. Ezeket szeretem. (A 39).*⁵

A vizsgálatba bevont idős emberek nem használták a digitális médiát gazdasági, politikai vagy kulturális célok elérésére, a nyilvános vagy akár a félig nyilvános digitális platformokon zajló tevékenységekbe való bekapcsolódásra és részvételre (pl. munkahelykeresés, pénzügyi műveletek, szavazás, állampolgári jogok érvényesítése, online közösségekben való aktiválás, stb.)

A Maros megyében élő idős romániai emberek digitális médiahasználatának sajátosságai

A különböző európai, vidéki és városi térségekben végzett kutatások azt jelzik, hogy azok az idős generációk, akik már internet-felhasználók, azok többnyire heti/napi rendszerességgel használják (Rab 2009). Ezt az általunk végzett vizsgálat is visszaigazolja.

Az időskorúak körében a digitális eszközök használatát erős ritualizáltság, az adott számú cselekvéssor mechanikus végzése jellemzik. Az eszközhasználat ritualizált jellege elsősorban abból adódik, hogy az időskorúak nem látják át az eszköz működését, az egyes műveleteket több esetben a segítőktől eltanult és egy-egy – a számítógép közelében tartott – füzetlapra feljegyzett lépéssor gépies követését jelenti. Erről az egyik interjúalany például így vall: *a billentyűzetem az nem magyar. És akkor le van írva, hogy hol a kérdőjel, hol vannak az ékezetes magánhangzók... Ezek le vannak írva. Az ékezetes magánhangzókat kezdem már nagyon jól tudni, a ritkábbakkal van nehézségem, például a hosszú ű, de az á, az é, a hosszú í, rövid i, ezek nem probléma, és ezek le vannak írva. Hol a kérdőjel, hol a felkiáltójel. Tehát ezek egy kicsit... De ezeket leírtam, és onnan alkalmazom. (A 40)*

Technikai szempontból ez a fajta eszközhasználat korábban is jellemző volt az idős generációra. A rendszerváltást követő években az idősek tévé és rádióhasználatára hasonló eljárások voltak megfigyelhetők. Ugyanakkor, részben ezzel a problémával függ össze, hogy az idősek internethasználatára viszonylag kevés számú program használatára és csupán néhány oldal látogatására szorítkozik, de ugyanez jellemző az eszközök száma tekintetében is.

⁵ Itt tartjuk fontosnak megjegyezni, hogy ez az interjúalany az általa nézett tévéműsorok között is több vallásos műsort említett meg.

A növekvő gazdasági mobilitás és munkamigráció következtében távolra került családtagokkal az otthonmaradt idős generáció tagjai elsősorban két eszköz révén tartják a kapcsolatot. Ez a mobiltelefon és az internet. Az idősek körében a két eszköz/médium komplementer jellegű használata jellemző. A mobiltelefon a közvetlen emberi kommunikációt kiváltó/helyettesítő digitálisan közvetített kommunikációt biztosít, anélkül, hogy teljes mértékben visszaadná a közvetlen emberi kommunikáció multimediális jellegét (vö. Benczik 2001). Az internet által közvetített személyközi kommunikációban – elsősorban a Skype és a Messenger révén – a hang képi dimenzióval is kiegészül. A közösségi média (a Facebook) pedig elsősorban a kapcsolattartás tág keretétül/kontextusául szolgál, ahol az otthonról távol élő családtagok, rokonok és ismerősök életének fontos eseményeinek nyomon követése, és a lájkok, kommentek mentén történő nyugtázása zajlik. Bár a program nyújtotta kommunikációs lehetőségek (kedvelés, hozzászólás, üzenet írása) ritkábban kerülnek kihasználásra.

Az aktív használat mellett az idősekre egy másfajta, leginkább passzívnak nevezhető használat is jellemző. Ez alatt azt a gyakorlatot értjük, amikor az idős generáció tagjai a gyermekek, unokák „válla fölött” nyer betekintést az internet világába. Ezekben az esetekben elsősorban a fiatalabb generáció saját közösségi oldalán mutat meg valamely rokonról, ismerősről képeket, az idősebb családtag nevében ír levelet/üzenetet valamelyik térben távoli rokonnak, egykori barátinak, esetleg valamilyen, az idősebb generáció tagját érintő információt keres egy-egy böngészőprogram segítségével.

Korábban már idéztük Herman Bausinger megállapítást, mely arra hívja fel a figyelmet, hogy az új technikai eszközök, miközben átalakítják mindennapi rutinjainkat és a világról alkotott elképzeléseinket, gyakran korábbi „közösségi formákat” is visszahoznak a használatba (Bausinger 1995: 40). Ez az időskorúak internetezési szokásai és digitális eszközhasználata terén a kollektív médiafogyasztás sajátos formáját aktivizálta újra: *hát leginkább egyedül szoktam internetezni, de megtörténik az is, hogy a barátnőm átjön, akkor ketten böngésszük, beszélgetünk a témákról, tehát van úgy, hogy ketten. A férjem is gyakran ott van mellettem. Ha valami érdekest látok, és ő nincs mellettem, akkor leírom, mivel én nem tudom lementeni, ha ő van a közelemben, akkor megkérem, hogy mentse le, ő már jól érti magát, úgyhogy ez attól függ, hogy ki van a házban, ki van otthon, milyenek a körülmények, tehát sok mindentől függ, de legtöbbit egyedül szoktam.* (A 45) Vagy egy másik alany, arra a kérdésre, hogy miként tartja a kapcsolatot a külföldön élő gyermekeivel a következőt válaszolta: *Mobiltelefonon, ritkán a szomszédba megyek és ott a Messengeren, este, mikor hazajönnek a munkából* (A 39). Ez a fajta digitális eszközök- és médiahasználat az 1950-60-as évek kollektív rádióhallgatási, illetve az 1990-es évek első felére jellemző közös tévénézési gyakorlatát idézi.

A család és a segítők szerepe a digitális médiáról szóló tudás és a digitális képességek elsajátításában a Maros megyei idősök esetében

A digitális eszközök elsősorban a család közvetítésével kerülnek az idős generáció tulajdonába. Vagy úgy, hogy a gyermekek, unokák az idős családtagoknak ajándékozzák az általuk kiselejtezett, lecserélt digitális eszközeit, vagy úgy, hogy újat vásárolnak nekik: *A számítógép, az használt, de a mi igényeinknek megfelel. Azt a fiam ajándékozta nekünk, mivel ő újabbat vásárolt. S így rá is beszélt, hogy vezessük be az internetet. Mert így könnyebben jutunk információhoz, újságokhoz, és könnyebben tudunk érintkezni a külföldön élő barátokkal is... Én eleinte nem voltam nagyon elragadtatva, de arra is gondoltunk, hogy az unokák rajzfilmet, mesefilmet tudnak nézni, amikor nálunk tartózkodnak...* (A 54) De arra is van példa, hogy szomszédok,⁶ vagy a telefontársaság alkalmazottja⁷ javasolja az újabb generációs eszköz (okostelefon) és az internetbérlet megvásárlását.

Az általunk készített interjúk között van néhány olyan eset is, amikor az idősök saját elhatározásból vásárolnak okos telefont és laptopot, illetve kezdenek el internetezni. De ezekben az esetekben is érzékelhető a közvetlen környezetből jövő motiváció: a gyermekek, az unokák illetve a szomszédok már használják ezeket az eszközöket és nem akarnak „lemaradni”. Ugyanakkor 65+ generációból egy kisebb, de korántsem elenyésző, része aktív dolgozóként, munkahelyi körülmények között ismerkedett meg a számítógéppel, vagy a gyermekei számára vásárolt még az 1990-es évek második felében számítógépet. Az ő esetükben a számítógép használata nem, csupán az internetezés jelentett némi nehézséget.

A szakirodalom egybehangzó megállapítása szerint, az idősök digitális kompetenciájának alakulása szempontjából is jelentős szerepe van a segítőknek (lásd Rab 2009: 51–52). Az idős generáció a közvetlen környezetükben található és a digitális eszközök használata terén jártasabb személyek tudását gyakran veszik igénybe egy-egy személyes probléma megoldása esetén. Ezek a segítők elsősorban a szűkebb családból (gyermekek, unokák) kerülnek ki, de a segítők között ott találhatóak a rokonok, illetve közeli ismerősök, szomszédok, vagy – ritkább esetben – valamely „specialisták” is.⁸ A digitális műveltség terjedése azonban elsősorban családon be-

6 Egyik interjúalany arra a kérdésre, hogy ki szokott a segítségére lenni az internet használata során a következőt válaszolta: *Ameddig még itthon volt a fiam, addig ő segített elsősorban, másképp... Hát a szomszédjaim!* (A59) Egy másik interjúalany pedig szintén úgy nyilatkozott, hogy [az internetet] *a szomszéd segítségével használom* (A39).

7 Például: *A férjemnek épp lejárt a 2 éves szerződése mikor elment a boltba, és akkor ott ajánlotta az egyik elárúsító, hogy bérletmeghosszabbítással kap ingyen egy új telefont. Végül, hát beleegyezett. Azóta van Facebook profilja s minden alkalommal, ünnepnapokon felkösönti a rokonokat, ismerősöket. Most, hogy Heniék [második lánya] Svédországban laknak, akkor küldenek képeket, mi is küldünk. Meg kapcsolattartásra is használjuk.* (A 66).

8 Például: *Volt már olyan, hogy nem tudtuk mi a gond aztán az anyémról felhívtuk Gazsit, ő mondta mit csináljunk vagy ha nem boldogultunk akkor sem akkor elment a férjem az Orange boltba s ott a lányok megcsinálták.* (A 66).

lül zajlik, a családtagoknak kiemelt szerepe van ennek a tudásnak a „behozásába” (vö. Rab 2009: 52): *A fiam tanította meg a férjem. Ő pedig engem az alap dolgokra, s van, amire magamtól jöttem rá. A kezdeti nehézség, az a pánik volt, hogy elnyomok egy gombot, s mi történik, hogy nem csinálok esetleg valamit hibásan, vagy belépek egy fizetéses oldalra, s esetleg plusz költséget generálok...* (A 54) Egy másik interjúalany pedig így vall erről: *Hát az internetezés, az egy későbbi dolog volt, először a férjemet tanította meg az unokám, ők beszélgettek, ők mindent csináltak, nézték a híreket, ők mindent elkövettek, amit lehet az interneten, én csak irigykedve figyeltem. Nem mertem beleszólni, mert én kicsit későbbre tanulok, mint ők, na de mikor az unokám elment, akkor a férjemet nyaggattam, nyaggattam, addig nyaggattam, ameddig megtanított engem is.* (A 47)

A fent felsorolt segítőknek elsősorban a technológiával való „első” találkozásor és a háziasítás kezdeti időszakában, esetleg a technológia átalakulását, az újabb generációs eszközök és/vagy programok megjelenését követő időszakban volt/van jelentős szerepük, de a mindennapi használat során az időskorúaknak is elsősorban a személyes kompetenciákra kell támaszkodniuk. Ez még inkább igaz azokban az esetekben, amikor az idős személyek egyedül maradnak. A kutatás során elkészült interjúk arra utalnak, hogy azok az idősök adaptálták sikeresebben az új technológiát, akik egyedül maradtak, ezek az idősök ugyanis sokkal inkább rá vannak kényszerülve arra, hogy megbirkózzanak a technológiával, hiszen ettől függ, hogy kapcsolatban tudnak-e maradni az otthontól távol került gyerekeikkel, unokáikkal.

Ettől függetlenül a segítők szaktudásának igénybe vételére alkalmanként szinte mindenkinek szüksége van. Erre elsősorban az előforduló üzemzavarok, az új eszközök beállítása/üzembe helyezése, vagy egy-egy új program/már használt program újabb generációjának megjelenése idején kerül leginkább sor.

A digitális technológia elsajátítása és az internet használata tehát elsősorban társadalmi közvetítők segítségével történik (lásd Rab 2009: 51).

Összegzés

A mindennapi létünk fokozódó digitalizációja, mediatizálódása és virtualizálódása (lásd Fehér 2016: 23) következtében a digitális eszközök birtoklása, a digitális írástudás, a digitális kultúra használatához szükséges kompetenciák/rutinok megszerzése, a társadalom irányából jövő digitális felhatalmazás nélkül a kommunikáció, a különböző interperszonális kapcsolatrendszerek fenntartása, az öngondoskodás, a szabadidő hatékony megszervezése, bizonyos javak beszerzése, egyáltalán a teljes-lét érzetnek biztosítása az idős korosztály számára majdhogynem teljesen lehetetlennek tűnik.

Az idősök körében az új médiás eszközök használatát a szükséglet, a kényszer motiválja, de az eszköz „megszelídítésével” (familiarizációjával) ezek az eszközök részt vesznek az idő kitöltésében, jól eltöltésében is. Ugyanakkor, ezt az eszközhasználatot az erős ritualizátság és bizalmatlanság/bizonytalanság jellemzi. S a használati habitusok két ellentétes irányba ható folyamat, a használat gyakoriságát nö-

velő kommunikációs kényszer és a használatot gyengítő új médiumoktól való rettegés erőterében alakulnak. A digitális média jelentős szerepet kap az idős emberek egyéni és szociális hátrányainak leküzdésében, hiszen az egyéni érdeklődést kielégítő információkeresés és a családdal való kapcsolatfenntartás és kommunikáció megvalósításában a digitális média kiemelkedő szerepet tölt be.

Az idősök körében a digitális eszközök használata az előző korszakok média- és eszközhasználata során kialakult, azokra jellemző gyakorlatok mintájára történik, melyet –főképp a technológia familiarizációjának kezdeti szakaszában – az egyén szűkebb környezetből jövő segítők gyakori igénybe vétele, kisebb részben pedig a társas (közös) használat, jellemez.

Szakirodalom

Bausinger, Hermann

1995 *Népi kultúra a technika korszakában*. Osiris–Századvég, Budapest.

Benczik Vilmos

2001 Másodlagos szóbeliség és mobil telefónia. In: Nyíri Kristóf (szerk.): *A 21. századi kommunikáció új útjai. Tanulmányok*. MTA Filozófiai Kutatóintézete, Budapest, 11–23.

Correa, Teresa – Pavez Isabel

2016 Digital Inclusion in Rural Areas: A Qualitative Exploration of Challenges Faced by People From Isolated Communities. *Journal of Computer-Mediated Communication* 21. (3) 247–263.

Davis, Fred D.

1989 Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use and User Acceptance of Information Technology. *MIS Quarterly* 13. (3) 319–340.

ELINET

2016 *Position Paper on Digital Literacy*. Lifelong Learning Programme. (Elérhetőség: <https://goo.gl/hqKHLp>; letöltve: 2018. márc. 25.)

EUROSTAT

2016 Digital Economy and Society. (Elérhetőség: <https://goo.gl/nUPSsk>; letöltve: 2017. nov. 4.)

Fehér Katalin

2016 *Digitalizáció és új média. Trendek, stratégiák, illusztrációk*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Hargittai, Eszter

2002 Second Level Digital Divide: Differences in People's Online Skills. *First Monday* 7. (4) 1–17.

Helsper, Ellen Johanna

2012 A Corresponding Fields Model for the Links Between Social and Digital Exclusion. *Communication Theory* 22. (4) 403–426.

Hofer, Matthias – Hargittai, Eszeter – Büchi, Moritz – Seifert, Alexander

2019 Older Adults' Online Information Seeking and Subjective Well-Being: The Moderating Role of Internet Skills. *International Journal of Communication* 13. 4426–4443.

Keszeg, Vilmos

2009 20. századi életpályák és élettörténetek. In: Vargyas Gábor (szerk.): *Átjárók. A magyar néprajztól az európai etnológiáig és a kulturális antropológiáig*. L'Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest, 95–133.

Livingstone, Sonia – Mascheroni, Giovanna – Staksrud, Elisabeth

2015 Developing a Framework for Researching Children's Online Risk and Opportunities. *EU Kids Online*. 1–21. (Elérhetőség: www.eukidsonline.net; letöltve: 2018. nov. 4.)

Miller, Daniel – Costa, Elisabetta – Hynes, Nell – McDonald, Tom – Nicolescu, Răzvan – Sinanan, Jolynna – Spyer, Juliano – Venkatraman, Shriram – Wang, Xinyuan

2016 *How the World Changed Social Media*. UCL Press, London.

Molnár Szilárd

2010 Információs társadalom korhatárok nélkül. *Információs Társadalom* 10. (1) 49–56.

Powell, Annette Harris

2007 Accessing, Habits, Attitudes and Engagements. Rethinking Access as Practice. *Computers and Composition* 24. 16–35.

Rab Árpád

2009 A magyarországi idős korosztály információs írástudása és motivációi. *Információs Társadalom* 9. (4) 55–69.

Rogers, Everett

2003 *Diffusion of Innovations*. Simon and Schuster, New York.

Schreurs, Kathleen – Quan-Haase, Anabel – Martin, Kim

2017 Problematizing the Digital Literacy Paradox in the Context of Older Adults' ICT Use: Aging, Media Discourse, and Self-Determination. *Canadian Journal of Communication* 42. (2) 359–377.

Szécsi Gábor

2013 *Nyelv, média, közösség. Közösségfogalom és nyelvi kommunikáció az információ korában*. Gondolat, Budapest.

Szijártó Zsolt

2015 „Forró témák” a Z generáció kutatásában: fogalmi keretek – módszertani megközelítések. In: Törőcsik Mária (szerk.): *A Z generáció magatartása és kommunikációja*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 33–51.

TEMPO Online

2015 (Elérhetőség: <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>; letöltve: 2017. nov. 4.)

Tufă, Laura

2010 Diviziunea digitală. *Calitatea vieții* 21. (1–2) 71–86.

van Deursen, Alexander Jam – Helsper, Ellen J.

2017 Collateral Benefits of Internet Use: Explaining the Diverse Outcomes of Engaging with the Internet. *New Media & Society* 20. (7) 1–19.

van Dijk, Jan

2005 *The Deepening Divide. Inequality in the Information Society*. Sage, London.

van Volkom, Michele – Stapley, Janice C. – Amaturro, Vanessa

2014 Revisiting the Digital Divide: Generational Differences in Technology Use in Everyday Life. *North American Journal of Psychology* 16. (3) 557–574.

Venkatesh, Viswanath – Davis, Fred D.

2000 A Theoretical Extension of the Technology Acceptance Model. Four Longitudinal Field Studies. *Management Science* 46. (2) 186–204.

Venkatesh, Viswanath – Thong, James Y. L. – Xu, Xin

2012 Consumer Acceptance and Use of Information Technology: Extending the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology. *MIS Quarterly* 36. (1) 157–178.

Utilizarea mediei digitale în cadrul oamenilor în vârstă din județul Mureș

Studiul de față se angajează în cercetarea utilizării mediei digitale de către generațiile în vârstă din județul Mureș (din mediul rural și urban), adică utilizarea individuală și colectivă a diferitelor dispozitive digitale, respectiv practicile de comunicație bazate pe media nouă. Prima parte a studiului prezintă procesul de integrare a mediei digitale în societate și în viața ei de zi cu zi, apoi specificitățile cunoștințelor despre media digitală și a dobândirii abilităților necesare utilizării ei, iar a doua parte oferă o prezentare a utilizării mediei digitale de către persoanele în vârstă din județul Mureș. Studiul se bazează pe o cercetare explorativă calitativă, a cărei scop a fost schițarea situației din România, descoperirea impedimentelor cu care se confruntă generațiile în vârstă în cazul utilizării dispozitivelor digitale, respectiv pregătirea terenului pentru o cercetare mai amplă.

Digital Media Use of Older Adults in Mureş County from Romania

This paper analyses the media use of older adults from Mureş County (village and small-town), i.e., their individual and collective use of various smart devices and their new media-based practices, with particular focus on qualitative aspects, while also mapping the effects (efficiency and satisfaction) of digital practices on various life areas. The first part of this paper examines the integration of digital media into our current society and everyday life, along with the characteristics of the knowledge and skills acquisition related to digital media. The second half, grounded on empirical qualitative data, offers insight into the digital media usage practices of older people in Mureş County from Romania, as well as into their opportunities and the contexts regarding the knowledge and skills acquisition necessary for the use of digital media. The paper is based on an exploratory qualitative research, aimed at offering insight into the Romanian situation, at identifying the obstacles to the digital media use of the older people living in rural areas, and at laying the groundwork for a more extended study.

A 21. századra a nagy társadalmi-politikai változások a hagyomány pozíciójának megingását, nagymértékű megváltoztatását eredményezték. Mindezek kikezdték a közösségek szerveződésének korábban érvényben lévő modelljeit. A hagyomány és a hagyományt fenntartó közösségi keret folyamatos változásban van: a 21. századra a rurális térségekben a mindennapi életet is globalizációs és modernizációs folyamatok, illetve az információs és kommunikációs eszközök széleskörű elterjedése határozzák meg.

Mi lesz a klasszikus értelemben vett hagyománnyal, illetve mi számít hagyománynak a transzlokális és a transznacionális hálózatokra épülő életvezetés korában? Mit jelent a hagyomány és a mindennapi életvezetés, a fokozott transzfrontális migráció és a változó mediális környezetekben való jelenlét korában? Milyen társadalmi és gazdasági következményekkel jár a hagyomány változása a közösségek szintjén? Hogyan befolyásolja az etnikai együttműködés helyzeteket?

ISBN 978-606-9015-15-5

9 786069 015155